

*Максимчук Надія Василівна,
здобувачка ступеня вищої освіти «бакалавр» педагогічного факультету,
ПВНЗ «Міжнародний економіко-гуманітарний університет
імені академіка Степана Дем'янчука»*

*Науковий керівник:
Максимчук Наталія Станіславівна,
старший викладач кафедри теорії та методик початкової освіти
ПВНЗ «Міжнародний економіко-гуманітарний університет
імені академіка Степана Дем'янчука»*

ХУДОЖНЯ ЛІТЕРАТУРА ЯК ЗАСІБ ФОРМУВАННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ В ПОЧАТКОВІЙ ШКОЛІ

Формування екологічної складової освіти, культури здорового і безпечного життя виступає одним з основних напрямків концепції духовно-морального розвитку та виховання особистості громадянина України і однією з умов реалізації Державного стандарту початкової освіти [1].

В умовах сьогодення екологічна освіта зазнає перетворення: відбувається її реформування в інтересах сталого розвитку суспільства і природи. Значна роль в екологічній освіті відводиться компетентнісному підходу, який реалізується шляхом формування у молодших школярів функціональної грамотності, здатності застосовувати отримані знання і вміння в умовах реального життя при вирішенні екологічних проблем.

Важливе місце в екологічному вихованні відводиться початковій школі як ланці становлення особистості, оскільки саме від природоохоронного досвіду молодших школярів буде залежати їхня майбутня діяльність у природі, а також уміння передбачати наслідки своєї поведінки у навколишньому світі.

Дослідження проблем екологічної освіти учнів початкових класів є об'єктом наукових пошуків І. Андрусенка, Н. Бібік, Т. Байбари, В. Бондаря, В. Вербицького, Н. Коваль, О. Онопрієнко, О. Пометун, Г. Пустовіта, О. Савченко, Г. Тарасенко та ін.

Основи виховання школярів засобами української художньої літератури висвітлено у працях Г. Бондаренко, М. Гордої, С. Жили, В. Коваль, Г. Котлярчук, Ю. Куманської, С. Мірошник, Н. Петриченко, О. Степанової, О. Фасолі та ін.

У Державному стандарті початкової освіти, затвердженому Кабінетом Міністрів України від 21 лютого 2018 р. № 87, зазначено, що до ключових компетентностей належить екологічна компетентність, яка «передбачає усвідомлення основи екологічного природокористування, дотримання правил природоохоронної поведінки, ощадного використання природних ресурсів з розумінням важливості збереження природи для сталого розвитку суспільства» [1].

Метою природничої освітньої галузі для загальної середньої освіти є «формування наукового мислення та культури дослідження; розвиток системних уявлень про цілісність та розмаїття природи, утвердження принципів сталого розвитку, ефективної, безпечної і природоохоронної поведінки в довкіллі» [2, с. 23].

Відповідно до окресленої мети, головними завданнями природничої освітньої галузі у початковій школі є: «виховання любові та шанобливого ставлення до природи рідного краю, України, планети Земля; формування екологічно й етично обґрунтованої поведінки у природі, залучення до участі у природоохоронних акціях; розвиток зацікавлення до пізнання природи, оволодіння способами навчально-пізнавальної діяльності, елементарними дослідницькими вміннями (через експерименти, спостереження); поступове формування уявлень про природничо-наукову картину світу через поглиблення початкових знань про природні об'єкти і явища, взаємозв'язки в системі «нежива природа – жива природа», про залежність людини від стану навколишнього середовища та її вплив на нього» [2, с. 23].

Здобувачі освіти, згідно Державного стандарту початкової освіти, повинні «виявляти та описувати очевидні зв'язки у природі; пояснювати, чому потрібно їх враховувати у життєдіяльності людини, дбати про чистоту навколишнього світу, доглядати за рослинами і тваринами, пояснювати необхідність збереження природних ресурсів і намагатися це робити» [1].

Екологічна компетентність – це «здатність особистості до ситуативної діяльності в побуті та природному оточенні, коли набуті екологічні знання, навички, досвід і цінності актуалізуються в умінні приймати рішення і виконувати адекватні дії, усвідомлюючи їх наслідки для довкілля», стверджує В. Маршицька [3, с. 21].

Н. Пустовіт, О. Пруцакова, Л. Руденок, О. Колонькова тлумачать екологічну компетентність як «підготовленість і здатність людини до практичного вирішення екологічних завдань, наявності в неї ряду особистісних якостей у поєднанні з необхідним запасом знань і умінь ефективно доцільно діяти у проблемних ситуаціях, що виникають у різних сферах діяльності, та знаходити правильні шляхи їх вирішення» [4, с. 15].

Під екологічною компетентністю І. Коновальчук розуміє «синтез особистісних якостей, творчих здібностей, знань, умінь та індивідуального досвіду, цілісність яких забезпечує здатність людини вмотивовано будувати свою життєдіяльність у гармонії з навколишнім середовищем, суспільними та особистісними потребами й цінностями, усвідомлюючи власну відповідальність за вплив своєї професійної і побутової діяльності на довкілля» [5, с. 21].

На нашу думку, екологічна компетентність – це усвідомлене, осмислене оволодіння теоретичними знаннями, вміннями, способами прийняття рішень, моральними нормами, цінностями, традиціями, необхідними для практичної реалізації екологічно доцільної діяльності.

Формування екологічної компетентності – це поєднання знань, навичок, ставлення та практичного досвіду, що дозволяє здобувачам освіти не лише розуміти екологічні проблеми, а й діяти задля їх вирішення.

Процес формування екологічної компетентності у молодших школярів спрямований на:

- розвиток екологічного мислення, розуміння основних екологічних понять, усвідомлення зв'язків між природними явищами та діяльністю людини, а також впливу людської діяльності на довкілля;

- формування відповідального ставлення до природи, розвиток емоційного та ціннісного ставлення до природи, виховання любові та поваги до навколишнього середовища, сприяння усвідомленню важливості збереження природи для майбутніх поколінь;

- розвиток практичних навичок з екологічно відповідальної поведінки, таких як сортування сміття, ощадливе використання води та енергії, догляд за рослинами, участь у природоохоронних заходах;

- участь у природоохоронних заходах, таких як прибирання території, озеленення, екологічні акції, вирощування рослин, які допомагають розвивати їх практичні навички і усвідомлення важливості збереження довкілля;

- формування умінь з екологічної комунікації, розвиток у дітей умінь обговорювати екологічні проблеми, спільно працювати в команді над екологічними проєктами, а також вміння донести до однолітків та батьків важливість природоохоронних дій;

- залучення до екологічної культури через мистецтво та літературу, використання художньої літератури, казок, поезії, фільмів та інших культурних ресурсів для виховання емоційно-ціннісного ставлення до природи і формування екологічного світогляду.

Аналіз педагогічної літератури дозволив встановити, що процес формування екологічної компетентності у молодших школярів має бути комплексним, поєднуючи навчання, виховання, практичні дії та емоційно-ціннісне ставлення до природи з метою формування у дітей навичок і звичок екологічно свідомої поведінки.

У сучасному закладі загальної середньої освіти реалізацію мети екологічної освіти забезпечують здебільшого предмети природничого циклу, але і предмети гуманітарного циклу теж мають для цього значний потенціал, зокрема, вивчення мовно-літературної освітньої галузі.

Г. Котлярчук зазначає, що «літературна освіта учнів включає в себе насамперед осмислене читання, яке відрізняється від простого читання рівнем естетичного сприйняття, який має постійно підвищуватись у процесі вивчення української літератури. Осмислене читання формує в учнів особистісне ставлення до прочитаного і сприяє ефективному вихованню в них дбайливого ставлення до природи» [6, с. 53]

Ефективно організований екологічно орієнтований процес вивчення мовно-літературної освітньої галузі молодшими школярами здатний не лише збагатити здобуту ними в процесі навчання інформацію про навколишнє середовище, а й сприяти формуванню особистісного ставлення до природи, удосконаленню умінь і навичок аналізу здобутої інформації, що є передумовою виховання в них дбайливого ставлення до природи.

За умови ефективного реалізації на уроках і у позакласній роботі виховної

мети, зорієнтованої на «формування в учнів пізнавального інтересу до природи, емоційно-ціннісного сприймання її краси й неповторності, а також дієво-практичних умінь і навичок дбати про природу процес вивчення мовно-літературної освітньої галузі не лише сприяє розширенню їхніх знань про довкілля, а й стимулює виховання у них дбайливого ставлення до природи і її об'єктів», наголошує Г. Котлярчук [6, с. 54].

Для молодших школярів особливе значення мають не лише знання точних конкретних відомостей про природні об'єкти і явища, але й усвідомлення їх цінності, неповторності, унікальності і вміння подбати про них у конкретній ситуації.

До ефективних засобів впливу на свідомість зростаючої особистості з метою формування в неї позитивних установок взаємодії з навколишнім середовищем належить використання в процесі вивчення української літератури кращих зразків української художньої літератури, адже саме природа була одним із основних джерел виникнення багатьох художніх образів. Застосування української літератури екологічно орієнтованого змісту є ефективним засобом для формування у молодших школярів пізнавального інтересу до природного довкілля.

На думку Н. Кулик та О. Сорочинської, «художня природознавча література є могутнім освітнім джерелом, що сприяє розширенню кругозору дітей, знайомить із подіями та явищами, які не можна спостерігати у даний момент, розкриває таємниці, встановлює взаємозв'язки й відносини у природі та між природою і людиною. Також відображення у змісті художніх творів життєвих процесів дозволяє дітям пізнавати багатоманітність природного середовища та засвоювати норми і правила взаємодії з ним, що є важливим елементом взаємостосунків, які є основою формування екологічної культури дошкільників. Окрім цього, вона має важливий виховний вплив на дитину, а саме на розвиток емоційної сфери, почуття любові, співчуття, становлення відносин у системі «людина-природа», розуміння сутності добра і зла, що змушує дітей пильніше придивлятися до навколишньої дійсності, визначати своє ставлення до природи. Природознавчі ситуації висвітлені у художній літературі є зразком для наслідування дітьми у повсякденному житті та показують приклад гуманного ставлення до мешканців природи» [7, с. 81].

Наведемо приклади творів української художньої літератури, вивчення і обговорення яких сприяє формуванню екологічної компетентності молодших школярів: В. Бровченко «Два хлопчики», О. Пчілка «Сосонка», К. Малицька «Соловей», Г. Пагутяк «Лялечка і Мацько», Г.Тютюнник «Дивак», В. Бровченко «Перепілка», «У лісовому кабінеті», М. Коцюбинський «Ялинка», М. Підгірянка «В чужому пір'ю», Є. Гуцало «Лелеченя», «Сім'я дикої качки» тощо.

Погоджуємося із думкою Н. Кулик та О. Сорочинської, що «художня природознавча література сприяє не лише інтелектуальному розвитку дитини, а й розкриває ідеї розумного, дбайливого, бережного ставлення до природи, що є основою екологічного виховання дітей» [7, с. 82].

Ми переконані, що у процесі формування екологічної компетентності

молодших школярів засобами художньої літератури важливим є: насичення уроків емоційно-позитивними переживаннями про природу за допомогою глибокого аналізу прочитаних творів художньої літератури; формування екологічно доцільної поведінки учнів шляхом аналізу прикладів дбайливого ставлення до природи у процесі вивчення біографії письменників та під час опрацювання художніх творів; розвиток здатності учнів до природоохоронної діяльності шляхом удосконалення їхніх творчих здібностей засобами художньої літератури; організація з учнями позакласної виховної роботи з художньої літератури екологічного спрямування.

Отже, українська художня література відіграє важливу роль у формуванні екологічної компетентності здобувачів освіти. Кращі природничі твори українських поетів і письменників сприяють не тільки розвитку екологічного мислення, а й вихованню свідомого ставлення до природи.

Художня література є потужним засобом формування екологічної компетентності молодших школярів. Твори української художньої літератури екологічного спрямування допомагають учням зрозуміти взаємозв'язки у природі, формують екологічне мислення, розвивають любов до природи та відповідальність за неї. Використання літературних творів у поєднанні з інтерактивними методами навчання сприяє вихованню екологічно свідомої особистості.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Державний стандарт початкової освіти. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/87-2018-%D0%BF>. (дата звернення: 16.09.2025).
2. Типова освітня програма початкової освіти під керівництвом Р. Б. Шияна. Цикл І (1-2 класи). URL: <https://nus.org.ua/news/opublikuvaly-typovi-osvitni-programy-dlya-1-2-klasiv-nush-dokumenty/> (дата звернення: 16.09.2025).
3. Маршицька В. В. Сутнісні характеристики екологічної компетентності учнів початкової школи. *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді* : зб. наук. пр. Київ, 2005. Кн. 2. Вип. 8. С. 20-24.
4. Формування екологічної компетентності школярів: наук.-метод. Посібник / Н.А. Пустовіт, О.Л. Пруцакова, Л.Д. Руденко, О.О. Колонькова. К.: «Педагогічна думка», 2008. 64 с.
5. Коновальчук І. І. Теоретичні й технологічні аспекти формування екологічної компетентності молодших школярів. *Молодь і ринок* : щомісячний наук.-пед. журн. Дрогобич, 2016. № 15 (136). С. 20-24.
6. Котлярчук Г. Й. Виховання в учнів основної і старшої школи дбайливого ставлення до природи в процесі вивчення української літератури : дис. канд. пед. наук : 13.00.07. Київ, 2018. 305 с.
7. Кулик Н.В., Сорочинська О.А. Дитяча художня природознавча література, як засіб екологічного виховання дітей дошкільного віку. *Педагогічні науки / 4. Стратегічні напрямки реформування системи освіти*. 2014. С. 80-82.